

DISKURZUS ÉS KONCEPTUALIZÁCIÓ

Putz Orsolya

A fogalmi metonímiák szerepe a trianoni békekötés konceptualizációjában

Minden ember rendelkezik a megismerés, a kogníció képességével. A kognitív nyelvészet alaptétele, hogy a megismerés során a tapasztalatunkat különböző mentális műveletek segítségével feldolgozzuk, a bejövő ismereteket rögzítjük¹. Ez a folyamat eredményezi a tudást. A nyelvvel egyrészt ki tudjuk fejezni tudásunkat, másrészt segítségével ismerjük meg a világot. Tehát a nyelv egyszerre a világról való tudásunk kifejezőeszköze és a megismerés közege. Témánk szempontjából ebből két dolog következik. Egyrészt az, hogy a Trianonnal kapcsolatos ismereteinket a nyelven keresztül sajátítjuk el. Ez a tudás erőteljesen kultúrspecifikus, hiszen a magyar nemzet sajátos módon, az 1920-as eseményekben szerepet játszó többi nemzettől eltérően dolgozta fel az akkori élményeket. Ez az ismeret évtizedek óta (elsősorban) a nyelvben hagyományozódik tovább, és nagymértékben befolyásolja a gondolkodásunkat. Mivel a nyelv és a gondolkodás kölcsönösen meghatározzák egymást, a Trianonhoz kötődő fogalomhasználat befolyásolja a Trianonról való gondolkodásunkat és fordítva. Másrészt a Trianonnal kapcsolatos gondolatainkat a nyelven keresztül fejezzük ki. A kognitív nyelvészek szerint² mivel a nyelvben tetten érhető a világról

alkotott mentális képünk, a nyelv vizsgálatával hozzáférhetünk ahhoz, ahogyan értelmezzük a világot. Tehát a Trianonnal kapcsolatos diskurzusok tanulmányozásával képesek vagyunk feltárni azokat a mentális műveleteket, amelyek segítségével a magyar kultúrához tartozók Trianonról gondolkodnak.

A Trianonnal kapcsolatos tudás és fogalomhasználat természetesen nem állandó, hanem koronként és diskurzustípusonként változó. Így más-más szövegben vagy akár egy megnyilatkozáson belül ugyanannak a jelenségnek a kifejezésére különböző fogalmakat (pl. *béke*, *békeszerződés*, *békekonferencia*) alkalmaznak a megnyilatkozók, illetve ugyanazt a fogalmat (pl. *Trianon*) eltérő jelentésekben használják (*a trianoni békekötés* mint esemény, *a trianoni békeszerződés* mint dokumentum, *a trianoni békekötés következménye*). A tanulmány hipotézise, hogy ez a jelenség, azaz a trianoni békekötés alternatív konceptualizációja elsősorban a fogalmi metonímiáknak köszönhető.

E feltevés bizonyítására tíz, a trianoni békeszerződésről szóló 1990 és 2010 között megjelent, különböző műfajú szöveget vizsgálok. A korpusz kiválasztásakor a megnyilatkozás idejét, típusát és a megnyilatkozó személyét vettem figyelembe. Az első tényező azért fontos, mert ugyanazt az eseményt másként konceptualizálják az emberek az idő függvényében. A magyar nemzet tagjainak gondolkodására a békeszerződés aláírása után (1920–1940) nagy hatással volt a döntés okozta sokk. Szintén befolyásolta a diskurzust az a tény, hogy az államszocialista korszakban (1940–1990) Trianon tabutéma volt, azaz nem (vagy csak korlátozottan) lehetett róla nyilvánosan beszélni. A rendszerváltás után (1990-től) ugyancsak változott a perspektíva azáltal, hogy a kollektív társadalmi tudat számára lehetővé vált a trianoni események feldolgozása. A vizsgált szövegek mindegyike az utóbbi korszakba tartozik. Lényeges tényező továbbá, hogy ki a megnyilatkozó és milyen mértékben van jelen a szövegben. A vizsgált szövegek szerzői különböző foglalkozásúak: történész, közgazdász, író, politikus, tanár. A megnyilatkozás perspektíváját nagymértékben befolyásolja, hogy a szerző exp-

¹ Croft, William – Cruse, Alan: *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

² Magyarul Bańcerowski, Janusz 2010. A nyelvészeti strukturalizmus és kognitívizmus tézisei és alapelvei *Magyar Nyelvőr*, 253–263, angolul Barcelon, Antonio – Valenzuela, Javier 2011. An overview of cognitive linguistics. In: Brdar, Mario, Stefan Th. Gries and

Milena Žic Fuchs (eds.), *Cognitive Linguistics: Convergence and Expansion*. John Benjamins: Amsterdam–Philadelphia, 17–44. adnak jó összefoglalást erről.

licit vagy implicit marad.³ Tátrai⁴ alapján szubjektívizációnak nevezzük azt a jelenséget, amikor a megnyilatkozó jelöltté teszi a megnyilatkozással kapcsolatos értelmezői és értékelői attitűdjét, azaz a saját szubjektív viszonyulását. Objektívizációról pedig akkor beszélünk, amikor a megnyilatkozó vagy a megnyilatkozás egy résztvevője a megnyilatkozás szituációjától függetlenül határozza meg magát. A korpuszban találunk erősen objektívizált⁵, nagymértékben szubjektívizált⁶ szövegeket és olyanokat is, amelyekben az objektívizált konceptualizáció mellett a szubjektív is megjelenik⁷.

A megnyilatkozás jellege továbbá nem kizárólag a szerző személynél múlik, hiszen ugyanaz a szerző többféle diskurzustípusban is megnyilvánulhat⁸, amelynek következtében módosulhat a szerző mentális tevékenysége és nyelvi megnyilatkozása. Trianon konceptualizációjának módjai nem a párhuzamosan működő tudományos és laikus elméletek

³ Tolcsvai Nagy Gábor: *Kognitív szemantika*. Második kiadás. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem, 2011.

⁴ Tátrai Szilárd: *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest: Tinta Kiadó, 2011. 178.

⁵ Gergely Jenő – Pritz Pál: *A trianoni Magyarország 1918-1945*. Budapest: Vince Kiadó Kft, 1998. 47–48.

Gergely Jenő – Izsák Lajos (szerk.): *A huszadik század története*. Budapest: Pannonica Kiadó, 54–56.

Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Budapest: Osiris, 2011. 229–237.

Romsics Ignác: *Magyarország története a 20. században*. Budapest: Osiris, 2005. 141–145. Galántai József: *A trianoni békekötés, 1920. A párizsi meghívástól a ratifikálásig*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1990. 135–140

⁶ Kocsis István: A trianoni pszichózisok. In: Kiss Dénes (szerk.): *Trianon kalendárium. Magyar olvasókönyv*. Budapest: Trianon Társaság, 1990. 37–54.

Pozsgay Imre: Gondolatok a magyarságról Trianon kapcsán. In: Raffay Ernő – Szidiropulosz Archimédesz (szerk.): *Trianon átírta Európát*. Budapest: Trianon Kutatóintézet, 2008. 49–60.

⁷ Romsics Ignác: Nemzeti traumánk Trianon. In: ugyanó: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*. Budapest: Osiris, 2005. 327–344.

Lókkös János: *Trianonról a 21. század elején*. Budapest: Püski Kiadó, 2010. 15–18

⁸ Lásd Romsicsot, akinek tudományos és ismeretterjesztő műve is szerepel a korpuszban.

miatt⁹ különböznek egymástól, hanem a kommunikációs cél következtében, amelyeket az egyes szövegtípusok szolgálnak. A vizsgált szövegek a tudományos,¹⁰ az ismeretterjesztő¹¹ és a közéleti-politikai¹² diskurzustípusból kerülnek ki. A harmadik részben (szövegvizsgálat) a tanulmányok diskurzustípusok szerint kronologikus sorrendben követik egymást, összterjedelmük csoportonként hozzávetőlegesen egyforma.

A vizsgálat során a következő kérdésekre keresem a választ:

- 1) Hogyan fejezik ki a szerzők a trianoni békekötésre vonatkozó ismereteiket? (így más jelenség pl. a területváltozások, a társadalmat ért hatás leírása nem része kutatásomnak)
- 2) Milyen jelentései vannak a *Trianon* fogalomnak?
- 3) Hogyan viszonyulnak egymáshoz a trianoni békekötéssel kapcsolatos fogalmak, és hogyan változik ezek jelentése egy szövegben belül?
- 4) Milyen célból és milyen típusú fogalmi metonímiák vesznek részt a jelentésalkotásban? (más mentális műveletre pl. a fogalmi metaforákra nem fókuszálok)

A korpusz méretéből adódóan céltudóan nem az, hogy az 1990 és 2010 közötti időszak fogalmi metonímia használatáról általános megállapításokat tegyek, hanem, hogy a fogalmi metonímia használatot a diskurzus szintjén jellemezzem. Tehát a tanulmányban a megnyilatkozók által használt fogalmi metonímiákat azonosítom és elemzem. A metonímiák vizsgálatát nem önmagukban, hanem az adott kontextusban végzem, hiszen úgy vélem, a metonímiák használatát erősen befolyásolja az a diskurzus,

⁹ Lakoff, George: *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago, The University of Chicago Press, 1990.

¹⁰ Gergely–Pritz, 1998. *A trianoni Magyarország*, i.m.

Gergely–Izsák, 2000. *A huszadik század*, i.m.

Romsics, 2001. *A trianoni békeszerződés*, i.m.

Romsics, 2005. *Magyarország története*, i.m.

¹¹ Galántai, 1990. *A trianoni békekötés*, i.m.

Romsics, 2005. *Nemzeti traumánk*, i.m.

Lókkös, 2010. *Trianonról*, i.m.

¹² Kocsis, 1997. *A trianoni pszichózisok*, i.m.

Pozsgay, 2008. *Gondolatok a magyarságról*, i.m.

Duray, 2008. *A trianoni ítélet*, i.m.

ahol megjelennek. A diskurzus számos tényező kölcsönhatásából alakul ki: a nyelvhasználat, azaz a diskurzus, a nyelvi rendszer, a kogníció, a társadalmi és a kulturális rendszerek, illetve az ideológiai, történelmi, biológiai tényezők összekapcsolódnak és ökológiai rendszert alkotnak.¹³ A komplexitás és a dinamikus rendszer elméletek egyesítése szerint¹⁴ a társadalmi, nyelvi és kognitív rendszerek változó természetűek és folyamat jellegűek. A diskurzusok olyan folyamatosan változó rendszerek, amelyek egymással kapcsolatban álló alrendszerekből (komplex dinamikus nyelvi, kognitív és fizikai rendszerekből) épülnek föl. Tehát a vizsgált szövegeket olyan dinamikusan változó összetett rendszereknek tekintem, amelyekben a mentális műveletek (így a fogalmi metonímiák) nem statikusak, hiszen a kognitív műveletek változó jellege egyszerre előfeltétele és következménye a diskurzus dinamikusságának.

A trianoni békekötés konceptualizációjában szerepet játszó mentális műveletek

A MEGÁLLAPODÁS¹⁵ mentális keret

Az idealizált kognitív modell (IKM), más szóval fogalmi keret, angol terminussal *frame*, tudásunk, tapasztalataink idealizált strukturált mentális reprezentációja.¹⁶ A kultúra, amelyben élünk nagymértékben meghatározza ismereteinket, így ezt a jelenséget kulturális modellnek is nevezzük. A trianoni békeszerződés a SZERZŐDÉS kategória egyik konkrét megvalósulása.

¹³ Waugh, Rita R. (ed): Multiple empirical approaches to a complex analysis of discourse. In: Monica Gonzalez-Marquez (ed.) *Methods in Cognitive Linguistics*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007. 120–149.

¹⁴ Cameron, Lynne: The discourse dynamics approach to metaphor and metaphor-led discourse analysis. *Metaphor and Symbol*, 2009. 24(2) 63–89.

¹⁵ A kognitív nyelvészetben kis kapitálissal jelöljük a mentális kereteket, fogalmi metaforákat, fogalmi metonímiákat, kategóriák nevét, kurzívval a nyelvi kifejezéseket.

¹⁶ Kövecses, Zoltán: *Language, Mind and Culture*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2006.

A Framenet projekt alkotóinak meghatározása¹⁷ alapján a szerződést hivatalosan megkötött és törvénybe iktatott, országok közötti megállapodásként definiálhatjuk. Ez a definíció maradéktalanul illik a trianoni békeszerződésre, amelyet hivatalos keretek között 1920. június 4-én Franciaországban kötöttek meg, 1921-ben iktattak törvénybe és Magyarország valamint a szövetséges és társult hatalmak megállapodását tartalmazza. Mit jelent az, hogy két állam megállapodik? A Framenet¹⁸ kidolgozói szerint a MEGÁLLAPODÁS IKM a következő kulturálisan meghatározott sematikus tudást foglalja magába: a megállapodás két vagy több fél tárgyalásának eredménye, akik mindannyian kötelezettségeket vállalnak magukra nézve. A trianoni béketárgyalások érdemben nem a két érintett fél között zajlottak, a kérdések megvitatásában túlnyomórészt a szövetséges és társult hatalmak vettek részt, illetve csak az egyik félnek, Magyarországnak kellett kötelezettségeket vállalnia. Tehát – elfogadva és feltételezve, hogy a Framenet¹⁹ definíciója a MEGÁLLAPODÁS IKM prototipikus tulajdonságait tartalmazza – a trianoni békekötés nem prototipikus MEGÁLLAPODÁS, hiszen eltéréseket mutat a kategóriához köthető (feltételezett) közös tudáshoz képest.

Fogalmi megfelelések a MEGÁLLAPODÁS IKM elemei között: fogalmi metonímiák

A mentális keretek részekből állnak. A MEGÁLLAPODÁS IKM, az alábbi fő elemeket tartalmazza:

- kötelezettség: a felek által tett ígérek
- felek: egyének csoportja, akik a megállapodás létrejöttében részt vesznek
- egyik fél: a megállapodás-kötés kiemelkedőbb tagja
- másik fél: a megállapodás-kötés kevésbé kiemelkedő tagja

¹⁷ A Framenet egy angol nyelvű adatbázis, amely több mint 1000 idealizált kognitív modellt (frame-t) tartalmaz meghatározásukkal, elemeikkel, lexikai struktúrájukkal, példamondatokkal együtt. Letöltés helye: <https://framenet.icsi.berkeley.edu/fndrupal/> Letöltés ideje: 2014. 04. 16.

¹⁸ Letöltés helye: <https://framenet.icsi.berkeley.edu/fndrupal/> Letöltés ideje: 2014. 04. 16.

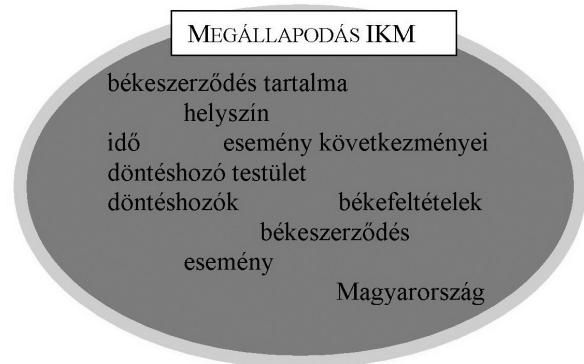
¹⁹ Letöltés helye: <https://framenet.icsi.berkeley.edu/fndrupal/> Letöltés ideje: 2014. 04. 16.

- téma: a megbeszélés tárgya
- mód: a megállapodás jellemző tulajdonságai
- közvetítő eszköz: a kötelezettség rögzítésére vagy megtárgyalására szolgáló fizikai csatorna
- hely: a megállapodás helye
- idő: a megállapodás ideje

A trianoni békekötésről alkotott sematikus tudásunk (amelyet az 1. ábra szemléletesen ábrázol) a MEGÁLLAPODÁS IKM szerint a következő:

- kötelezettség: a trianoni békeszerződés tartalma (békeszerződés tartalma)
- felek: a trianoni döntéshozók mint testület (testület)
- kiemelkedő fél: szövetséges és társult hatalmak mint személyek (döntéshozók)
- másik fél: Magyarország
- téma: a trianoni béke feltételei (békefeltételek)
- mód: a trianoni békeszerződés aláírása, következményei (esemény, esemény következményei)
- közvetítő eszköz: trianoni békeszerződés mint dokumentum (békeszerződés)
- hely: a trianoni békekötés helye: Trianon, Versailles, Franciaország (helyszín)
- idő: 1920. június 4. (idő)

1. ábra. A MEGÁLLAPODÁS IKM elemei

Egy adott fogalmi keret, tehát a MEGÁLLAPODÁS IKM elemei között kapcsolat van, amely lehetővé teszi, hogy a modell egyik elemével utalni tudjunk egy másikra. A kognitív nyelvészet hagyományos megközelítése szerint azt a mentális tevékenységet, amelynek során egy entitásra úgy utalunk, hogy helyette egy hozzá kötődő másik entitást nevezünk meg, fogalmi metonímiának nevezzük.²⁰ A cél- és forrástartomány közötti megfeleltetést, amelyet leképezésnek nevezünk, nem tudatosan végezzük, azaz a metonímia a mindennapi fogalmi rendszerünk szerves része. Egy céltartomány eléréséhez számos forrástartomány áll rendelkezésünkre. Természetesen nem állhat bármelyik fogalom bármelyik helyett, azaz nem helyettesíthetjük szabadon az elemeket. Hogy az IKM mely elemeit választjuk ki, attól függ, hogy az entitások mely aspektusát szeretnénk előtérbe és melyet háttérbe helyezni. Ezt a választást emberi tapasztalatok, az érzékelés során fellépő válogatás és kulturális preferenciák irányítják.²¹ Azáltal, hogy a fogalmi keret egyik elemét egy másikkal helyettesítjük, a keret egyes elemeit előtérbe, míg másokat háttérbe helyezzük. A megnyilatkozó tehát képes a befogadó figyelmét a keret bizonyos elemeire irányítani: hogy mi kerül előtérbe és mi háttérbe, az a megnyilatkozó szándékától függ. Ez azonban nem jelenti azt, hogy tudatosan hoz létre fogalmi metonímiákat.

A metonímia létrehozásának módja szerint tehát két nagy csoportot különböztetünk meg. Leképezéseket hozhatunk létre egyrészt az egész IKM és a részei között, másrészt az IKM különböző részei között. Az előbbi RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT és EGÉSZ A RÉSZ HELYETT metonímiákat eredményez, az utóbbi kapcsolat hozza létre a RÉSZ A RÉSZ HELYETT metonímiát.

A hagyományos nézetet megjelenése óta számos kritika érte. Egyes nyelvészek (például Croft²² és Barcelona²³) vitatják, hogy a metonímia

²⁰ Lakoff, George – Johnson, Mark: *Metaphors we live by*. Chicago: The University of Chicago Press, 2003.

²¹ Kövecses, Zoltán – Günter, Radden. Metonymy. Developing a cognitive view. *Cognitive Linguistics* 1998. 9/1. 37–77.

²² Croft, William. The role of domains in the interpretation of metaphors and metonymies. *Cognitive Linguistics* 1993. 4. 335–71.

²³ Barcelona, Antonio. Metonymy in cognitive linguistics. An analysis and a few modest proposals. In: Cuyckens, Hubert – Berg, Thomas – Dirven, René – Panther, Klaus-Uwe

valóban két entitás helyettesíthetőségét jelentené. Barcelona²⁴ szerint a metonímia nem a fogalmi keretek egyes elemeit, hanem részleges fogalmi kereteket kapcsol össze.

Ugyancsak vitatott a céltartomány és a forrástartomány közötti kapcsolat viszonya. Egyrészt Croft (1993) szerint a metonímia esetében valójában nem megfelelés, leképezés történik, hanem a fogalmi keret kiemelése (*domain highlighting*), amelynek során a fogalmi keret mátrixából (*domain matrix*) egy másodlagos fogalmi keretre világítunk rá. Másrészt Panther²⁵ úgy tartja, hogy a forrástartománynak az a szerepe, hogy egy referencia pont segítségével a céltartomány jelentését finomítsa (*meaning elaboration*). A referencia pont szerepe abban áll, hogy a céltartományt hozzáférhetővé és elérhetővé tegye a diskurzus folyamán. Harmadrészt Barcelona²⁶ kétféle leképezés megkülönböztetését javasolja: a szimmetrikus leképezést, amely a metaforára jellemző és az aszimmetrikus leképezést, amely a metonímia esetén történik.

A metonímiakutatások továbbá rámutattak, hogy a metonímiának az utaló (*referential*) funkciója mellett jelentős a diskurzusban betöltött állító (*predicational*) és illokúciós (*illocutionary*) szerepe.²⁷ Az utaló szerep túlzott hangsúlyozását továbbá azért kritizálják, mert túlságosan kitérít a metonímia fogalomkörét. Azon állítás bizonyítékként, hogy nem minden referencia funkcióval rendelkező mentális tevékenység metonímia, Paradis (2004) három megfeleltetésen alapuló mentális tevékenységet különít el egymástól. A zóna aktiválás (*zone activation*), a lexikai elemek és a jelentések képi sematikus kapcsolatát jelenti. A facetizáció (*facetization*) során egy fogalmi kereten belül nem a különböző fogalmak között hozunk létre kapcsolatot, tehát nem beszélhetünk irányított meg-

(eds.): *Motivation in language. Studies in honor of Günter Radden*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins, 2003. 223–55.

²⁴ Barcelona, 2003. *Metonymy*, i.m.

²⁵ Panther, Klaus-Uwe: The role of conceptual metonymy in meaning construction. In: Francisco José Ruiz de Mendoza Ibáñez – M. Sandra Peña (eds.): *Cognitive Linguistics. Internal Dynamics and Interdisciplinary Interaction*. Berlin: Mouton de Gruyter, 2005. 353–86.

²⁶ Barcelona, 2003. *Metonymy*, i.m.

²⁷ Panther, 2005. *The role of conceptual metonymy*, i.m.

feleltetésről, hanem egy kifejezésnek a különböző jelentéseiből emelünk ki egyet. A metonimizáció (*metonimization*) viszont irányított fogalmi megfeleltetéseket tartalmaz két fogalom között, amely RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT vagy EGÉSZ A RÉSZ HELYETT kapcsolatot eredményez.

Összegezve, az elmúlt évtizedekben a fogalmi keret elemei közötti kapcsolat típusáról és a fogalmi metonímia funkciójáról szól a tudományos vita. Úgy vélem, hogy a Lakoff–Johnson-féle hagyományos elgondolást nem tették semmissé az azóta megjelenő nézetek, hanem azt továbbgondolták, finomították. Így a dolgozatban a fogalmi metonímia terminust a hagyományos értelemben használom, viszont csak a szűk értelemben vett helyettesítést tekintem metonímiának, amelyet Paradis²⁸ metonimizációnak nevez. Bár a hagyományos felfogással egyetértve a metonímiát olyan mentális tevékenységnek tartom, amely lehetővé teszi, hogy a fogalmi keret egyik elemének említésével utalhassunk ugyanazon fogalmi keret másik elemére vagy magára az egész fogalmi keretre, nem tartom szerencsésnek a forrás- és céltartomány elnevezéseket, mert ezek két különböző fogalmi keret meglétére utalnak (ami a fogalmi metaforára, nem pedig a metonímiára igaz). Az elemek között azonban valóban megfeleléseket, leképezéseket hozunk létre csak – Barcelona²⁹ terminusával élve – ezek asszimmetrikusak.

A következő fejezetben azt mutatom be, hogy a trianoni békekötés konceptualizációja során a MEGÁLLAPODÁS IKM mely elemeit helyettesítik egymással a különböző diskurzusok létrehozói. A fogalmi metonímiák azonosítása előtt viszont fontos leszögezni, hogy kapcsolat nemcsak a MEGÁLLAPODÁS IKM elemei között, hanem a MEGÁLLAPODÁS IKM és más fogalmi keretek között is létrejöhet. Például a megállapodásban résztvevő felek közül az egyiket (a megállapodás-kötés kiemelkedőbb tagját) gyakran győztesként, a másikat (a megállapodás kötés kevésbé kiemelkedőbb tagját) vesztesként konceptualizáljuk. A győztes és a vesztes a HÁBORÚ IKM elemei, azaz az előbbi a nyertes, az utóbbi a vesztes fél. A HÁBORÚ IKM-et a JÁTÉK IKM segítségével konceptuali-

²⁸ Paradis, Carita: Where does metonymy stop? Senses, facets, and active zones. *Metaphor and Symbol*, 2004. 19/4, 245–264.

²⁹ Barcelona, 2003. *Metonymy*, i.m.

záljuk A HÁBORÚ JÁTÉK metafora alapján. Tehát a trianoni békeszerződés konceptualizálása során egyszerre több mentális keret aktiválódik elménkben (SZERZŐDÉS, MEGÁLLAPODÁS, HÁBORÚ, JÁTÉK). Ezek a modellek a hozzájuk tartozó fogalmakkal nem egymástól elszigetelten, hanem szoros kapcsolatban, hálózatot alkotva léteznek a mentális lexikonban. Jelen dolgozat célja nem a fogalmi keretek közötti kapcsolat feltárása, hanem a MEGÁLLAPODÁS IKM-hez kötődő fogalmi metonímiák azonosítása.

Szövegvizsgálat

Tudományos diskurzustípus

A kutatás korpuszát képező első tanulmány³⁰ a trianoni békeszerződés aláírását, tartalmát és következményeit tárgyalja. A trianoni békeszerződésre mint dokumentumra a *békeszerződés* szó utal a szöveg elején (1. példa). Metonímiákat kizárólag később használ a szerző, amikor a békeszerződés hatásáról ír. A TERMÉK AZ ESEMÉNY HELYETT metonímiában a békeszerződés utal a békeszerződés aláírására (2. példa). Az ESEMÉNY HELYSZÍNE A BÉKESZERZŐDÉS TARTALMA HELYETT metonímiában a békeszerződés aláírásának helyszíne áll a békeszerződés tartalma helyett (3. példa). Mindkét metonímia a RÉSZ A RÉSZ HELYETT generikus metonímiák közé tartozik. A *Trianon* fogalom önmagában, nem szó szerkezeti részeként ritkán jelenik meg a tanulmányban (4. példa), ilyenkor a békekötés eseményére utal vele a szerző (AZ ESEMÉNY HELYSZÍNE AZ ESEMÉNY HELYETT). A dokumentum aláírását és a benne foglalt kötelezettségek végrehajtását nem tettként, hanem eseményként konceptualizálja. Így háttérben maradnak az aktív cselekvők, azaz az egyezmény aláírói. Tehát nem kerülnek a figyelem fókuszába a MEGÁLLAPODÁS IKM résztvevő felei.

³⁰ Gergely–Pritz, 1998. *A trianoni Magyarország*, i.m.

Példák:

- (1) A *békeszerződés* aláírására végül is 1920. június 4-én a versailles-i kastélyrendszerhez tartozó Nagy-Trianon palotában került sor.
- (2) A *békeszerződés* egyik legfontosabb következménye az volt, hogy szétbontotta a Monarchia szerves gazdasági egységét, és nem gondoskodott az államok együttélési lehetőségeiről.
- (3) Ám azok is, akik így gondolkodtak, és még inkább azok, akik a nemzeti függetlenség bűvöletében éltek, a *trianoni területi döntések* megváltoztatását akarták, biztos támaszai voltak minden olyan külpolitikai törekvésnek, amely kimondva vagy kimondatlanul a területi revízió elérésén munkálkodott.
- (4) Kiváltója kétségtelenül a *Trianonnal* járó értelmiségi „túltermelés”, az értelmiségi munkanélküliség miatti elégedetlenség volt.

A második tanulmány³¹ ugyancsak a békekötés körülményeit írja le. A *Trianon* fogalom a következmények számbavétele során, csupán a békekötés után létrejövő állam jelzőjeként szerepel (6. példa). A MEGÁLLAPODÁS IKM elemei közül legtöbbször a megállapodást rögzítő fizikai közvetítő csatornát (a békeszerződés dokumentumát) nevezi meg a szerző a fogalmi keret más elemei helyett. Ez RÉSZ A RÉSZ HELYETT metonímiákat eredményez. Egyrészt AZ ELŐÁLLÍTOTT TERMÉK AZ ELŐÁLLÍTÓ HELYETT metonímiában a békeszerződés áll a békeszerződés megalkotói helyett (7. példa), amely elrejtja a cselekvőt, illetve háttérbe helyezi a dominánsabb fél felelősségét. Másrészt a TERMÉK AZ ESEMÉNY HELYETT metonímiában a szerző a fizikai dokumentum megnevezésével utal a dokumentum aláírásának cselekedetére (8. példa).

Példák:

- (6) A *trianoni* ország lakossága nemzetileg majdnem homogénné vált.
- (7) A *békeszerződés* visszaállította a magyar állam függetlenségét, sőt mi több, megtiltotta annak feladását.

³¹ Gergely–Izsák, 2000. *A huszadik század*, i.m.

- (8) A békeszerződés területi és etnikai következményei mellett más súlyos előírásokat is tartalmazott.

A harmadik szöveg³² a békeszerződés feltételeit és a békekötés hosszú távú hatásait tekinti át. A döntéshozó fél aktív szerepének hátterbe helyezésére a szerző metonímiákat alkalmaz. Az egyes egyének elrejtésére kitűnően alkalmas a TESTÜLET A TESTÜLET TAGJAI HELYETT metonímia, amely a döntéshozó testületet (békekonzferenciát) nevezi meg a résztvevő tagok helyett (9. példa). Azzal, hogy a szerző a szerződés fogalmat alkalmazza a szerződés alkotói helyett (TERMÉK A TERMÉK ELŐÁLLÍTÓJA HELYETT), a figyelem perifériájára helyezi a döntéshozók aktív, cselekvő magatartását (10. példa). Az utóbbi példához hasonlóan a metonímiák leggyakoribb forrástartománya a MEGÁLLAPODÁS IKM-be tartozó fizikai közeg elem, azaz a megállapodás feltételeit rögzítő dokumentum. A keret mely elemeire utal leggyakrabban a szerző, amikor a békeszerződés fogalmat használja? Egyrészt a megállapodás megkötésének eseményére a TERMÉK AZ ESEMÉNY HELYETT metonímiával (11. példa), másrészt a dokumentumban rögzített kötelezettségekre a TERMÉK A TARTALOM HELYETT metonímiával (12. példa).

A *Trianon* fogalom csak egy szókapcsolatban található meg a szövegben (*trianoni Magyarország*), amely a trianoni békekötés után létrejött magyar államra utal.

Példák:

- (9) A békekonzferencia döntése Magyarországon rendkívül nagy felháborodást váltott ki, és végeredményben a polgári demokratikus rendszer bukásához vezetett.
- (10) A békeszerződés politikai feltételeihez viszont nem tudott és nem is akart alkalmazkodni az ország.
- (11) A párizsi békeszerződés Magyarországon és a magyar kisebbségek körében természetesen senki részéről sem váltott ki lelkesedést, ám olyan elkeseredést és hisztériát sem, mint 1920-ban a trianoni békeszerződés.

- (12) A békeszerződés gazdasági következményei ugyancsak súlyosak voltak.

A negyedik tanulmány³³ 1920. június 4-e eseményeit és annak következményeit veszi sorra. Ebben a szövegben is szerepel a békeszerződés fogalom, azonban nem funkcionál helyettesítő fogalomként egyetlen metonímia számára sem (13. példa). Referencia szerepe van azonban a békekonzferencia (14. példa) és a békedelegáció (15. példa) fogalmaknak, amelyek egy testületet neveznek meg cselekvőként az azt felépítő személyek helyett (TESTÜLET A TESTÜLET TAGJAI HELYETT metonímia). A csoport előtérbe állítása az egyének helyett elfedi az utóbbiak tevékeny szerepét, felelősségét az események alakulásában. Ugyancsak ezt a célt szolgálja az ESEMÉNY HELYSZÍNE AZ ESEMÉNY HELYETT metonímia (16. példa), amely a békekötés helyszínéeként nem a szűkebb értelemben vett színteret (Trianont) nevezi meg, hanem azt a területet, ahol a palota elhelyezkedik (Versailles). A *Trianon* fogalom nem fordul elő a szövegben.

Példák:

- (13) A békeszerződés néhány nap múlva megkapott tervezete a pesszimista várakozásokat igazolta.
- (14) A békekonzferencia tehát a nemzetiségi területek mellett elszakításra ítélt döntően magyarlakta területeket.
- (15) A békeszerződés aláírásának és ezzel együtt Franciaország közép- és kelet-európai behatolásának támogatása fejében a magyar békedelegáció részben politikai-területi engedményeket, részben gazdasági kedvezményeket kért.
- (16) Ezek célja a versailles-i rendezés teljes érvénytelenítése, s Európa német, osztrák és magyar érdekeknek megfelelő kialakítása volt.

³² Romsics, 2001. *A trianoni békeszerződés*, i.m.

³³ Romsics, 2005. *Magyarország története*, i.m.

Ismeretterjesztő diskurzustípus

A kutatás korpuszát képező első ismeretterjesztő szöveg szerzője³⁴ a békekötés folyamatát és a békeszerződés aláírásának következményeit mutatja be. A MEGÁLLAPODÁS IKM több elemét is használja a szerző, de egy részüket metonimikusan, más részüket nem. A békekötés dokumentuma (17. példa) és eseménye (18. példa) nem szolgál más fogalom helyettesítésére. A békeszerződés tartalma helyett azonban a békeszerződés áll (TERMÉK A TARTALOM HELYETT), azaz a fizikai közeg (a dokumentum) helyettesíti a kötelezettségeket (19. példa). Az ESEMÉNY HELYSZÍNE A CSELEKVŐ HELYETT metonímiával él a szerző, amikor Párizst (a béketárgyalások helyszínét) nevezi meg az ott döntést hozó emberek helyett (20. példa). E metonimikus nyelvi kifejezés azért érdekes, mert nem *Trianont* (a palota nevét) nevezi meg helyszíneként, hanem a nagyobb földrajzi egységet, *Párizst* (a város nevét). Azzal, hogy a MEGÁLLAPODÁS IKM egy más elemét nevezi meg a szerző a domináns fél (döntéshozók) helyett, háttérbe helyezi a cselekvők személyét és felelősségét. A *Trianon* fogalom nem fordul elő a szövegben.

Példák:

- (17) *A trianoni szerződésben* megadott határvonal kettészelte a két falut.
- (18) *A békekötés* megterhelte, de nem határozta meg a jövőt.
- (19) Biztatónak tűnhetett az is, hogy március végén, április elején az angol felsőházban ismét határozottan bírálták a *magyar béke* súlyos voltát.
- (20) A rezsim nem a nemzeti elvet helyezte szembe a *Párizs* tervezte békével, hanem a régi magyar igényeket, amelyek magukba foglalták a nem magyar nemzetek feletti hegemóniát

A második tanulmány ebben a diskurzustípusban³⁵ azt vizsgálja, hogyan dolgozzák fel mentálisan az emberek az 1920-as eseményeket és

³⁴ Galántai, 1990. *A trianoni békekötés*, i.m.

³⁵ Romsics, 2005. *Nemzeti traumánk*, i.m.

azok következményeit. A szerző elvétve használja a *békeszerződés* kifejezést, amellyel nem a dokumentumra, hanem a kötelezettségeket előíró domináns félre utal (21. példa). Az ELŐÁLLÍTOTT TERMÉK AZ ELŐÁLLÍTÓ HELYETT metonímiával háttérbe helyezi a döntéshozók felelősségét. Ezt a metonímiát a szöveg elején alkalmazza, a területmódosítások leírásakor. Amint az események következményeit és hatásait kezdi tárgyalni, azonnal megjelenik és dominánssá válik a *Trianon* fogalom, amely más-más, jellemzően összetett jelenségre utal. Vagy a MEGÁLLAPODÁS modell egy-egy elemét helyettesíti, vagy a teljes fogalmi keretet. Az előbbi esetre a 22. mondat szolgál például, amely az ESEMÉNY HELYSZÍNE AZ ESEMÉNY KÖVETKEZMÉNYE HELYETT metonímiát tartalmaz, hiszen a békeszerződés aláírásának helye áll a békeszerződés aláírásának következménye helyett. Ugyancsak a RÉSZ A RÉSZ HELYETT metonímiát példázza a 23. mondat, amelyben a TERMÉK ELŐÁLLÍTÁSÁNAK HELYE A TERMÉK HELYETT metonímiát találjuk, ugyanis a békeszerződés helye áll a békeszerződés helyett. A leggyakoribb esetekben (24-25. példa) a *Trianon* fogalom a teljes békekötés IKM-et aktiválja elménkben. Kérdés, hogy milyen mentális folyamatok eredményezik az egész fogalmi keret felidéződését?

Az eseményeket konceptualizálhatjuk egészként (*Gestaltként*), illetve olyan jelenségeként, amely több részből, azaz részeseményből tevődik össze. Tehát ugyanazt az eseményt mentálisan kétféleképpen is feldolgozhatjuk. Langacker³⁶ a szekvenciális szkennelés (*sequential scanning*) és az átfogó szkennelés (*summary scanning*) fogalmakat használja a két jelenségre. Az előbbi feldolgozási mód jellemzi a KOMPLEX ESEMÉNY IKM-et.³⁷ Ez a fogalmi keret azt a tudásunkat foglalja magába, hogy az események különálló részeseményekből állhatnak. Leggyakrabban a központi eseményt választjuk ki a több részesemény közül, hogy megnevezzük a fogalmat, amely a fogalmi keretet mint teljes egészt idézi fel a konceptualizálók elméjében. Az, hogy mi számít a központi elemnek, kultúránként változhat.

³⁶ Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. Oxford University Press, Oxford.

³⁷ Kövecses, Zoltán – Günter, Radden 1998. Metonymy. Developing a cognitive view. *Cognitive Linguistics*. 9/1. 37–77.

A trianoni békekötés olyan esemény, amely szemlélhető átfogóan (átfogó szkennelés), illetve eseményekre bontva (szekvenciális szkennelés). Az eddigiekben az előbbi feldolgozási módra láthattunk példákat. A 24–25. példákban azonban az utóbbi történik, azaz a trianoni békekötést komplex eseményként konceptualizálják a megnyilatkozók. Ebben az esetben a békekötés olyan esemény, amely több részeseményre bontható: béketárgyalások tartása, a béke szövegének létrehozása, a felek kötelezése a szerződés aláírására, a szerződés aláírása, a szerződésben meghatározott feltételek teljesítése/életbelépése, a szerződésben foglaltak végrehajtásának következményei (pl. területcsökkenés). Ezek közül a központi esemény a békeszerződés aláírása. A komplex eseményhez a központi esemény biztosít mentális hozzáférést. Tehát a KÖZPONTI ESEMÉNY A KOMPLEX ESEMÉNY HELYETT metonímia alapján a békeszerződés aláírása mint központi esemény áll a megállapodás-kötés mint komplex esemény helyett. Azonban még egy lépés történik a konceptualizációban, ugyanis nem a *trianoni békeszerződés aláírása* (mint a komplex esemény központi eseménye) hanem a *Trianon* kifejezés szerepel a 24–25. példákban. Ez pedig egy újabb metonímia: az ESEMÉNY HELYSZÍNE A KÖZPONTI ESEMÉNY HELYETT. A békeszerződés aláírásának helye áll a békeszerződés aláírásának eseménye (ami a komplex esemény központi eseménye) helyett.

A *Trianon* fogalmat tehát egy metonímia lánc alapján alkalmazzák a szerzők, amely két metonímiából áll (KÖZPONTI ESEMÉNY A KOMPLEX ESEMÉNY HELYETT és az ESEMÉNY HELYSZÍNE A KÖZPONTI ESEMÉNY HELYETT). A lánc két különböző fajta metonímiából épül fel: a KOMPLEX ESEMÉNY metonímiából (RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT) és az ESEMÉNY metonímiából (RÉSZ A RÉSZ HELYETT).

Példák:

- (21) A *békeszerződés* drasztikus területi döntéseinek elsődleges indoka a népek önrendelkezési jogának elismerése és felkarolás volt.
- (22) *Trianonban* Magyarország nem egyszerűen tartományokat vesztett el.

- (23) Ez még azok számára is lehetetlenné tette *Trianon* igazságos rendezésként való tudomásulvételét, akik egyébként elfogadták a nemzetiséget mint államszervezési elvet.
- (24) *Trianon* ilyen egyértelmű elutasítását több tényezőre vezethetjük vissza.
- (25) A *Trianonnal* szembeni elutasítás, zavar vagy bizonytalankodás harmadik oka a trauma magyarországi kezelése, vagyis az ismételt rosszul megválasztott terápia.

A harmadik szövegben³⁸ a trianoni békekötés folyamatát (az okoktól a következményeikig) értékeli a szerző. Ezt a szöveget kevés kivétellel – amikor is a *trianoni békeszerződés* metonímia nélkül utal a kötelezettségek rögzítésére szolgáló eszközre, azaz a fizikai dokumentumra (26. példa) – a *Trianon* kifejezés uralja, amely több fogalom elérésére is szolgál a MEGÁLLAPODÁS IKM-en belül. Leggyakrabban a *Trianon* fogalom a teljes MEGÁLLAPODÁS IKM-et aktiválja elménkben (27–30. példa) a KÖZPONTI ESEMÉNY A KOMPLEX ESEMÉNY HELYETT és az ESEMÉNY HELYSZÍNE A (KOMPLEX) ESEMÉNY HELYETT metonímia láncnak köszönhetően.

Példák:

- (26) Magyar szempontból a *trianoni békeszerződés* csak címében szerződés, az békediktátum.
- (27) Ugyanakkor tény, hogy a párszázéves Habsburg „segítség” végeredménye *Trianon* lett.
- (28) *Trianonról* nekünk beszélnünk kell, nemcsak évfordulókon.
- (29) *Trianon* igazságtalanságait történelmi hazugságokkal elfedni nem lehet.
- (30) *Trianon* tabutéma volt.

³⁸ Lökkös, 2010. *Trianonról*, i.m.

Közéleti-politikai diskurzustípus

Az első szöveg ebben a csoportban³⁹ a trianoni békeszerződés következményét, pontosabban azokat a hatásokat tárgyalja, amelyek a dokumentumban foglalt szabályozások betartása miatt keletkeztek. A MEGÁLLAPODÁS IKM valamely elemére legtöbbször a *Trianon* kifejezéssel utal a szerző. A fogalom egyrészt állhat a kötelezettségeket rögzítő dokumentum, azaz a trianoni békeszerződés helyett (TERMÉK ELŐÁLLÍTÁSÁNAK HELYE A TERMÉK HELYETT) (31. példa), másrészt helyettesítheti a békeszerződés aláírásának időpontját (ESEMÉNY HELYSZÍNE AZ ESEMÉNY HELYETT) (32. példa), harmadrészt a békeszerződés megalkotói (a döntéshozók), azaz a kiemelkedő fél helyett is állhat (ESEMÉNY HELYSZÍNE A CSELEKVŐ HELYETT) (33. példa). A legtöbb megnyilatkozásban azonban nem tudjuk a fogalmi keretnek egy-egy elemét ilyen pontosan meghatározni, hiszen azt tapasztaljuk, hogy a modell több eleme aktiválódik egyszerre elménkben. A KOMPLEX ESEMÉNY metonímia és a hozzá kapcsolódó metonímia lánc domináns a szövegben (34. példa).

A 32. példában azt látjuk, hogy a békeszerződés megkötésének helyszíne áll a békekötés eseménye helyett. Hogyan állhat egy helyszín az időpont helyett? Egy esemény bizonyos helyen és bizonyos időben történik. Az esemény bekövetkezte tehát időbeli viszonyítási ponttá válhat: valami történhet az esemény (trianoni békeszerződés megkötése) előtt és után. A szövegben azonban nem a *trianoni békeszerződés megkötése után* kifejezés szerepel, tehát nem az esemény bekövetkezééhez viszonyítja a szerző az időt, hanem az esemény helyszínéhez, hiszen a *Trianon után* fogalmat használja. A konceptualizáció alapja tehát az ESEMÉNY HELYSZÍNE AZ ESEMÉNY HELYETT.

Példák:

- (31) De más oldalról is megvilágíthatjuk mindazt, ami az I. világháborút követő két év alatt, *Trianon* előkészítésének éveiben történt.

- (32) A békediktátum előkészítői közül többen önbírálatot gyakoroltak *Trianon után*.
- (33) Ha *Trianon nagyjai* felfogták volna tettüknek súlyosságát, ha számoltak volna azzal, hogy halálos csapást ejtenek a hagyományos Európa lelkén, akkor talán meggondolták volna magukat.
- (34) Mélységes hallgatásba burkolják, sőt tiltakoznak, ha valaki a *Trianon* igazságtalanságáról beszél.

A második szöveg⁴⁰ szerzője politikatörténeti szempontból értékeli a trianoni békekötést úgy, hogy szinte kizárólag a *Trianon* fogalmat alkalmazza a komplex esemény (MEGÁLLAPODÁS IKM) helyett. A 35–37. példák az így létrejövő metonímia láncot szemléltetik: KÖZPONTI ESEMÉNY A KOMPLEX ESEMÉNY HELYETT ÉS AZ ESEMÉNY HELYSZÍNE A (KÖZPONTI) ESEMÉNY HELYETT. Előfordul, hogy a szerző nem a komplex eseményre, hanem annak csak egy elemére, a békeszerződés aláírásának időpontjára utal a *Trianon* fogalommal: AZ ESEMÉNY HELYSZÍNE AZ ESEMÉNY HELYETT (38. példa). A RÉSZ A RÉSZ HELYETT metonímia ritkábban fordul elő a szövegben, mint a RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT.

Példák:

- (35) Én abból a nemzedékből való vagyok már itt, amelyik majd-hogynem személyes élményként élte meg *Trianont*.
- (36) *Trianon* dolgát, a magyarság veszteségeit, vereségét sikerült a szőnyeg alá söpörni, a nemzet agyából, tudatából majdnem teljesen kimosni.
- (37) S ha magunkat összeszedjük, akkor valójában felülemelkedünk *Trianonon*.
- (38) Ez a *Trianon* utáni helyzet változást hozott e tekintetben is.

A harmadik tanulmány⁴¹ a trianoni békeszerződés megkötésének hosszú távú következményeit mutatja be. Ezt a szöveget ugyancsak

³⁹ Kocsis, 1997. *A trianoni pszichózisok*, i.m.

⁴⁰ Pozsgay, 2008. *Gondolatok a magyarságról*, i.m.

⁴¹ Duray, 2008. *A trianoni ítélet*, i.m.

a *Trianon* kifejezés uralja, amely egyrészt a metonímialánc elemeként szerepel (39. példa), másrészt a békeszerződés aláírásának eseményére utal (AZ ESEMÉNY HELYSZÍNE AZ ESEMÉNY HELYETT), amely már korábban láthattuk, hogy időbeli viszonyítási pontként funkcionál (40–41. példa). A békeszerződés aláírásának helyszíne továbbá a békeszerződés aláírásának következménye helyett is állhat: AZ ESEMÉNY HELYSZÍNE AZ ESEMÉNY KÖVETKEZMÉNYE HELYETT (42. példa). Láthatjuk tehát, hogy a bemutatott példamondatban ugyanaz a fogalom (*Trianon*) áll, amely az eltérő metonímiáknak köszönhetően más-más jelenségre utal (a teljes MEGÁLLAPODÁS IKM-re, a megállapodás-kötés idejére, a megállapodás-kötés következményeire).

Példák:

- (39) Forrnak bennünk az indulatok *Trianon* miatt.
- (40) *Trianon* után bizonyíthatóan kettévált a nemzet.
- (41) Bennünk maradt a *Trianon* előtti politikai és etnikai nemzet egységének az élménye.
- (42) A magyar nemzet, amely *Trianonban* több állam lakójává vált, egységes maradt.

Eredmények

A háromféle – tudományos, közéleti-politikai és ismeretterjesztő – szövegtípus vizsgálata a következő eredményeket mutatja.

A tudományos diskurzusra túlnyomórészt a RÉSZ A RÉSZ HELYETT generikus metonímia használata a jellemző: a mentális kapcsolat a MEGÁLLAPODÁS IKM elemei között jön létre. Az egyik leggyakoribb helyettesítő fogalom a megállapodás rögzítésére szolgáló eszköz, azaz a kötelezettségeket tartalmazó dokumentum, a trianoni békeszerződés. Láthattuk, hogy ez a forrástartomány három céltartomány konceptualizására is szolgálhat, vagyis a békeszerződés állhat:

- a békeszerződés aláírása helyett (TERMÉK AZ ESEMÉNY HELYETT)
- a békeszerződés tartalma helyett (TERMÉK A TARTALOM HELYETT)

- a békeszerződés megalkotói helyett (TERMÉK A TERMÉK ELŐÁLLÍTÓJA HELYETT)

A vizsgált tanulmányok elején a *békeszerződés* fogalmat rendszerint nem használják metonimikusan a szerzők, ugyanis ekkor még a dokumentumról mint fizikai entitásról beszélnek. Később azonban a három fogalmi metonímia segítségével különböző jelentéseket kap a fogalom. A jelentések nemcsak szövegenként, hanem egy szövegen belül is változhatnak. Tehát a fogalmi metonímia használata dinamikus jelentésváltozást okoz a megnyilatkozás során, hiszen a *békeszerződés* fogalom jelentése a konkréttól halad az absztrakt felé. Az absztrakt jelentések között is történhet váltás, hiszen ugyanannak a fogalomnak a segítségével a MEGÁLLAPODÁS IKM különböző elemeit aktiválhatja a megnyilatkozó egyazon megnyilatkozáson belül.

A tudományos diskurzus résztvevőinek a metonímiahasználatlaltól kettős céljuk van. Egyrészt háttérbe helyezik a cselekvőket, azaz a MEGÁLLAPODÁS IKM kiemelkedőbb résztvevőjét, a döntéshozókat. Így nem a győztes országok képviselői, de nem is az általuk meghatározott kötelezettségek, hanem az általuk meghatározott kötelezettségeket tartalmazó dokumentum okozza a változásokat Magyarországon 1920 után. Másrészt a trianoni békekötést nem cselekvésként, hanem eseményként konceptualizálják azzal, hogy kiveszik a figyelem fókuszából a cselekvőt. Ez ugyancsak a tárgyiasítás eszköze.

A MEGÁLLAPODÁS IKM helyettesítésre szolgáló másik eleme a békeszerződés aláírásának a helye. A szerzők nem a palotát nevezik meg (*Trianon*), hanem azt a szűkebb vagy tágabb értelemben vett helyet, ahol a palota található (Párizs, Versailles). A hely állhat:

- a békeszerződés aláírása helyett (ESEMÉNY HELYSZÍNE AZ ESEMÉNY HELYETT)
- a békeszerződés megalkotói helyett (ESEMÉNY HELYSZÍNE A CSELEKVŐ HELYETT)

Ez a két, viszonylag ritkán előforduló metonímia ugyancsak a cselekvés és a cselekvő elrejtésére szolgál.

Harmadik forrásfogalomként a békeszerződést megalkotó, kiemelkedő, döntéshozó fél szerepel a szövegekben. A megállapodás feltételeit meghatározó egyének azáltal kerülnek ki a figyelem fókuszából, hogy a

szervek testületként konceptualizálják őket (TESTÜLET A TESTÜLET TAGJAI HELYETT). Azzal, hogy nem egyénekként gondolunk a győztes országok képviselőire, csökken a nekik tulajdonított felelősség.

A metonímiahasználat mellett a tudományos diskurzus másik fő jellemzője, hogy önállóan csak elvétve alkalmazza a *Trianon* fogalmat. Ritkán a *trianoni ország/Magyarország* szókapcsolatban található meg, amely az 1920 utáni Magyarország megjelölésére szolgál.

A közéleti-politikai szövegek vizsgálata azt mutatta, hogy a diskurzus szerzői csak ritkán, a tanulmány elején említik a *békeszerződés* kifejezést, amikor a szerződéskötésről mint konkrét eseményről írnak, amelyhez egy kézzel fogható dokumentum is köthető. Majd a megállapodás-kötés fizikai és pszichológiai hatásainak számbavételekor a *Trianon* kifejezést alkalmazzák, amely uralkodóvá válik a szövegekben. A *Trianon* kifejezés jelentése minden esetben metonimikus: vagy RÉSZ A RÉSZ HELYETT vagy RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT generikus metonímiát eredményez. Az előbbi esetben a MEGEGYEZÉS IKM hely elemével utalnak a szerzők a keret más elemeire. A hely állhat:

- a békeszerződés helyett (TERMÉK ELŐÁLLÍTÁSÁNAK HELYSZÍNE A TERMÉK HELYETT)
- a szerződéskötés eseménye helyett (AZ ESEMÉNY HELYSZÍNE AZ ESEMÉNY HELYETT)
- a szerződéskötés következménye helyett (AZ ESEMÉNY HELYSZÍNE AZ ESEMÉNY KÖVETKEZMÉNYE HELYETT)

A közéleti-politikai diskurzus résztvevői tehát a MEGÁLLAPODÁS IKM más elemeit konceptualizálják metonímia segítségével, mint a tudományos diskurzus szerzői. Míg az utóbbi diskurzus tagjai a megfeleltetések kizárólag a megállapodás feltételeit rögzítő dokumentum (a szerződés) kapcsán hozzák létre, addig az előbbi diskurzus tagjai a szerződéskötés aktusára is fókuszálnak. Forrástartományként a békekötés/szerződéskötés aláírásának legkiemelkedőbb elemét, a helyet (*Trianon*) választják. Ennek oka, hogy a tulajdonnévhez (*Trianon*) könnyebben társítunk érzelmeket, értékítéletet, azaz töltjük meg új jelentésekkel, mint a köznevet (*szerződés*).

A *Trianon* fogalom komplex jelentései a RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT metonímiának, azaz a KÖZPONTI ESEMÉNY A KOMPLEX ESEMÉNY HELYETT

metonímiának is köszönhetőek. A KOMPLEX ESEMÉNY IKM ugyanis lehetővé teszi, hogy a trianoni békekötést komplex eseményként is konceptualizáljuk, amelynek részei vannak (béketárgyalás, szerződéskötés, következmények stb.). A legkiemelkedőbb rész, azaz a központi esemény kiemelésével (a megállapodás megkötését ratifikáló békeszerződés aláírása *Trianonban*) a teljes eseménysor (a teljes MEGÁLLAPODÁS IKM) aktiválódik elménkben. A KÖZPONTI ESEMÉNY A KOMPLEX ESEMÉNY HELYETT metonímiában tehát a békeszerződés aláírása áll a MEGÁLLAPODÁS IKM helyett. Ez a mentális folyamat még egy lépéssel egészül ki, ugyanis központi eseményként nem a *trianoni békeszerződés aláírása* kifejezést használják a megnyilatkozók, hanem a *Trianon* fogalmat. A központi eseményt tehát nem nevezik meg, hanem egy metonímia segítségével utalnak rá: AZ ESEMÉNY HELYSZÍNE A KÖZPONTI ESEMÉNY HELYETT. A központi esemény megnevezése (a trianoni békeszerződés aláírása) helyett ugyanis az esemény helyszíne (*Trianon*) áll. A konceptualizációban tehát a KÖZPONTI ESEMÉNY A KOMPLEX ESEMÉNY HELYETT és az ESEMÉNY HELYSZÍNE A KOMPLEX ESEMÉNY HELYETT metonímiák vesznek részt, amelyek metonímia láncot alkotnak. Így a MEGÁLLAPODÁS IKM-nek egyszerre több eleme (megállapodás módja, a domináns fél szerepe, a szerződés tartalma, a megállapodás kötés következménye stb.) vagy akár a teljes keret is aktiválódhat elménkben. Azzal, hogy a helyettesítő és helyettesített fogalmak között nem jön létre egy az egyhez hozzárendelés, az a céljuk a szerzőknek, hogy a trianoni békekötéssel kapcsolatos lehető legtöbb információt sűrítsék bele a *Trianon* fogalomba, illetve a lehető legtöbb információt idézzék fel az olvasók elméjében. Ezt a magyar beszélőközösség közös kulturális tudása, azaz a trianoni békekötés mély kulturális beágyazottsága teszi lehetővé.

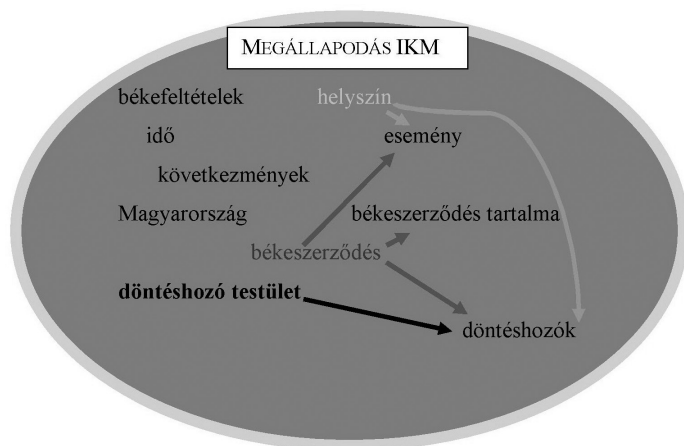
A (*trianoni*) *békeszerződés* és a *Trianon* fogalmak akár egy-egy szövegen belül is jelölhetnek más-más fogalmat, ami mégsem zavarja a megértést. Ez azért lehetséges, mert az olvasó képes a dinamikus fókuszváltásokra, azaz képes arra, hogy ugyanannak a fogalomnak a segítségével hol a MEGÁLLAPODÁS IKM keret különböző elemeihez férjen hozzá mentálisan, hol az egész keret aktiválódjon elméjében.

Az ismeretterjesztő diskurzustípusba tartozó szövegek metonímia használatára részben a tudományos, részben a közéleti-politikai szövegekre jellemző tulajdonságok igazak.

Összegzés

A szövegek vizsgálata azt mutatta, hogy a megnyilatkozás módja, célja és a fogalmi metonímia használata szorosan összefügg. Tehát a trianoni békekötéssel kapcsolatos fogalmi metonímia használata, a szerzői objektívizáció-szubjektívizáció és a diskurzustípus nem független egymástól.

2. ábra. A szubjektívizált szövegek RÉSZ A RÉSZ HELYETT fogalmi metonímiái

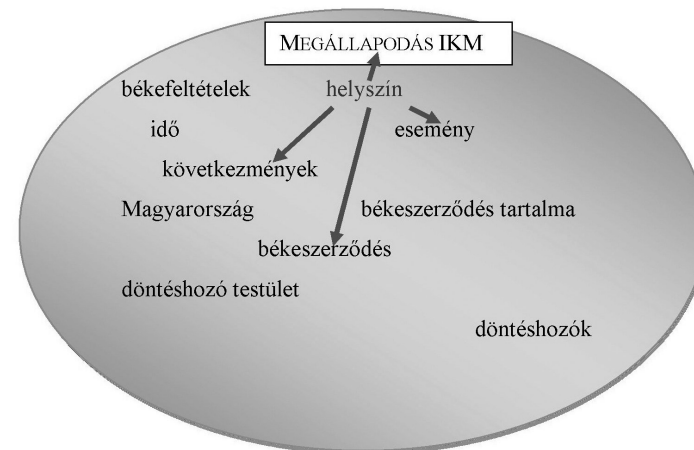

A trianoni békekötést objektívan konceptualizáló szerzők prototipikusan:

- a RÉSZ A RÉSZ HELYETT generikus szintű metonímiát használják (lásd 2. ábra)
- a megállapodásban résztvevő kiemelkedőbb felet, a megállapodás-kötés eseményét és a megállapodás tartalmát helyettesítik más fogalmakkal
- a békeszerződést mint a kötelezettség rögzítésére szolgáló fizikai eszközt, a békeszerződés aláírásának helyét (ami jellemzően nem Trianon) és a békeszerződést megalkotó felek csoportját mint testületet más fogalmak helyettesítésére használják
- a *Trianon* fogalmat csak ritkán használják metonimikus értelemben

- főleg a tudományos és részben az ismeretterjesztő diskurzusokban nyilatkoznak meg
- a *békeszerződés* fogalommal egy megnyilatkozáson belül különböző jelenséget is jelölnek: a MEGÁLLAPODÁS IKM elemei között dinamikusan változtatják a figyelmet

3. ábra. Az objektívizált szövegek RÉSZ A RÉSZ HELYETT és RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT fogalmi metonímiái

A trianoni békekötést szubjektívan konceptualizáló szerzők prototipikusan:

- a RÉSZ A RÉSZ HELYETT metonímia mellett a RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT generikus szintű metonímiát is használják (lásd 3. ábra)
- a teljes MEGÁLLAPODÁS fogalmi keretet vagy annak részeit helyettesítik más fogalmakkal
- a békeszerződést mint a kötelezettség rögzítésére szolgáló fizikai eszközt, a békeszerződés aláírásának helyét (ami jellemzően Trianon) más fogalmak helyettesítésére használják
- a *Trianon* fogalmat gyakran használják metonimikus értelemben
- főleg a közéleti, és részben az ismeretterjesztő diskurzusokban nyilatkoznak meg